

**RAQAMLI MAHSULOTLARGA OID XALQARO
SHARTNOMALARNI TUZISH VA IJRO ETISHDA KOLLIZION
HUQUQ MUAMMOLARI**

Abdurashidov Zayniddin

*Toshkent davlat yuridik universiteti magistranti, Amaliyot karyera markazi
uslubchisi*

KIRISH

So'nggi o'n yillikda dasturiy ta'minotga litsenziyalar, "xizmat sifatidagi dasturiy ta'minot" (SaaS), bulutli xizmatlar hamda raqamli kontent (elektron kitob, audiovizual asar, kompyuter o'yini) transchegaraviy fuqarolik muomalasining mustaqil segmentiga aylandi. Bunday mahsulotning o'ziga xosligi shundaki, u moddiy tashuvchiga bog'lanmaydi, bir vaqtning o'zida bir nechta davlat hududida mavjud bo'ladi, shartnoma esa ko'pincha bir "bosish" (click-wrap) orqali tuziladi. Natijada xalqaro xususiy huquqning an'anaviy hududiy bog'lovchilari – shartnoma tuzilgan joy, tovar topshirilgan joy, ashyo turgan joy – o'z aniqligini yo'qotmoqda.

Tadqiqotning dolzarbligi shundan iboratki, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktabrdagi PF-6079-son Farmoni bilan tasdiqlangan "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasi IT-xizmatlar eksportini ustuvor yo'nalish sifatida belgilagan. Biroq Fuqarolik kodeksining kollizion normalari asosan 1996-yilgi, ya'ni raqamli muomala hali keng tarqalmagan davr mantiqiga tayanadi. Mamlakatning Jahon savdo tashkilotiga a'zo bo'lish jarayoni ham milliy qonunchilikni xalqaro savdo standartlariga moslashtirishni taqozo etmoqda.

Tadqiqotning maqsadi – raqamli mahsulotlarga oid xalqaro shartnomalarga qo'llaniladigan huquqni aniqlashdagi kollizion muammolarni ochib berish va O'zbekiston qonunchiligini takomillashtirish yo'nalishlarini

asoslashdan iborat. Shu maqsadda raqamli mahsulotning fuqarolik-huquqiy tabiatini kvalifikatsiya qilish, milliy kollizion normalarning raqamli shartnomalarga tatbiq etilishini baholash, xalqaro unifikatsiya hujjatlari bilan qiyosiy tahlil o'tkazish hamda qonunchilikni takomillashtirish bo'yicha takliflar ishlab chiqish vazifalari qo'yildi. Tadqiqotda formal-yuridik, qiyosiy-huquqiy va tizimli tahlil usullaridan foydalanildi.

ASOSIY QISM

Milliy qonunchilikning kollizion asoslari

Fuqarolik kodeksining xalqaro xususiy huquqqa bag'ishlangan bo'limida (1158–1199-moddalar) shartnoma majburiyatlari uchun ikki bosqichli model mustahkamlangan. Birinchi bosqichda 1189-modda taraflarga qo'llaniladigan huquqni tanlash erkinligini beradi (*lex voluntatis*). Ikkinchi bosqichda, ya'ni taraflar huquqni tanlamagan hollarda, 1190-modda “xarakterli ijro” konsepsiyasiga tayanadi va sotuvchi, litsenziar, pudratchi kabi shartnoma uchun hal qiluvchi ijroni amalga oshiruvchi tarafning huquqini qo'llaydi.

Biroq mazkur model raqamli mahsulotga tatbiq etilganda ikki savol yechimsiz qoladi. Avvalo, kompyuter dasturiga litsenziya shartnomasi, SaaS obunasi va raqamli kontent nusxasini “sotib olish” turli shartnoma turlariga kvalifikatsiya qilinadi; kvalifikatsiya o'zgarsa, xarakterli ijroni amalga oshiruvchi taraf ham o'zgaradi. Qolaversa, Kodeksda iste'molchi ishtirokidagi shartnomalar uchun alohida kollizion himoya aniq shaklda mustahkamlanmagan. Bu yirik xorijiy platforma o'z standart shartlarida tanlagan huquqning O'zbekiston iste'molchisiga nisbatan cheklovsiz qo'llanishiga yo'l ochadi.

“Elektron tijorat to'g'risida”gi Qonun (2022-yil 29-sentabrdagi O'RQ-792-son) elektron shartnomani tuzish tartibi, oferta va aksept masalalarini

tartibga soladi, ammo transchegaraviy bitimga qaysi huquq qo'llanishi haqida maxsus qoida bermaydi. “Mualliflik huquqi va turdosh huquqlar to‘g‘risida”gi Qonun (2006-yil 20-iyuldagi O‘RQ-42-son) esa EHM uchun dasturlarni adabiy asar sifatida muhofaza qiladi. Shu sababli dasturga oid har qanday shartnoma majburiyat statuti va mutlaq huquq statuti kesishgan nuqtada turadi.

Xalqaro-huquqiy baza: qiyosiy tahlil

BMTning Xalqaro tovar oldi-sotdi shartnomalari to‘g‘risidagi Vena konvensiyasi (1980) “tovar” tushunchasini ta’riflamaydi. Xorijiy doktrinada standart dasturiy ta’minotning nusxasi tovar sifatida qaralishi mumkinligi e’tirof etilsa-da, SaaS va onlayn xizmatlar konvensiya doirasidan tashqarida qoladi.

UNCITRALning Elektron tijorat to‘g‘risidagi namunaviy qonuni (1996) 15-moddasida ma’lumot jo‘natilgan va olingan joy sifatida axborot tizimi joylashgan joy emas, balki tarafning tijorat korxonasi joyi belgilanadi. BMTning Xalqaro shartnomalarda elektron kommunikatsiyalardan foydalanish to‘g‘risidagi konvensiyasi (2005) 6-moddasi bu yondashuvni rivojlantirib, server, domen nomi yoki elektron pochta manzilining o‘zi korxona joyini belgilamasligini qayd etadi. Fikrimizcha, bu qoida “server joylashgan hudud huquqi” degan sun’iy bog‘lovchidan voz kechish uchun eng ishonchli xalqaro asosdir.

Gaaga xalqaro xususiy huquq konferensiyasining Xalqaro tijorat shartnomalarida huquq tanlash prinsiplari (2015) davlatga tegishli bo‘lmagan huquq normalarini tanlashga ham imkon beradi. Yevropa Ittifoqining “Rim I” Reglamenti (593/2008) esa 4-moddada xizmat ko‘rsatish shartnomalari uchun xizmat ko‘rsatuvchining huquqini, 6-moddada iste’molchi odatda yashaydigan mamlakat huquqining imperativ himoyasini kafolatlaydi. Jahon savdo tashkiloti darajasida raqamli mahsulotning GATT (tovar) yoki GATS (xizmat) rejimiga

mansubligi hanuz hal etilmagan, elektron uzatmalarga bojxona to'lovi solmaslik bo'yicha moratoriy esa vaqtinchalik xarakterga ega.

Mahalliy olimlarning ilmiy qarashlari

I.R.Rustambekov internet muhitidagi xususiy-huquqiy munosabatlarni tahlil qilar ekan, an'anaviy hududiy bog'lovchilar virtual makonda zaiflashishini va moslashuvchan kollizion yondashuv zarurligini asoslaydi. X.R.Rahmonqulov shartnoma erkinligini fuqarolik huquqining tizim hosil qiluvchi tamoyili deb hisoblaydi; bu qarash *lex voluntatis* ustuvorligini nazariy jihatdan qo'llab-quvvatlaydi. O.Okyulov intellektual mulk obyektlariga nisbatan mutlaq huquqlarning mulk huquqidan farqini ta'kidlaydi, bu esa raqamli nusxani "sotish" konstruksiyasining nazariy zaifligini ko'rsatadi. S.S.Gulyamov raqamli iqtisodiyot va kiberhuquqqa oid ishlarida yurisdiksiyalarning transchegaraviy to'qnashuvini alohida muammo sifatida qayd etadi.

Huquqiy bo'shliqlar va tizimli muammolar

Birinchi muammo – kvalifikatsiya noaniqligi. Raqamli mahsulot tovarmi, xizmatmi yoki huquqmi degan savolga qonunda javob yo'q. Bu esa 1190-moddani qo'llash natijasini oldindan aytib bo'lmaydigan qiladi.

Ikkinchi muammo – statutlarning parchalanishi (*dépeçage*). Shartnoma majburiyatlari *lex contractus*ga, huquqning mavjudligi va hajmi esa *lex loci protectionis*ga bo'ysunadi. Natijada bitta litsenziya shartnomasi bir nechta huquq tizimining amal qilish doirasiga tushib qoladi.

Uchinchi muammo – server joylashuvi bog'lovchisining tasodifiyligi. Bulutli infratuzilma ma'lumotni bir necha mamlakatda saqlaydi va operator uni istalgan vaqtda ko'chiradi. Shu sababli mazkur bog'lovchi taraflar bilan real aloqani aks ettirmaydi.

To'rtinchi muammo – iste'molchining kollizion himoyasi yo'qligi va ijro bosqichidagi qiyinchiliklar. Click-wrap shartlaridagi huquq tanlash bandi iste'molchiga muzokara imkonini bermaydi. Xorijiy sud qarorlarini tan olish esa ko'p hollarda ikki tomonlama shartnomalarga bog'liq bo'lib, arbitraj qarorlari uchun 1958-yilgi Nyu-York konvensiyasi samaraliroq mexanizm bo'lib qolmoqda.

XULOSA

Olib borilgan tahlil quyidagi ilmiy xulosalarga olib keladi. Birinchidan, raqamli mahsulot an'anaviy "tovar–xizmat" dixotomiyasiga to'liq sig'maydi. Fikrimizcha, uni mustaqil kvalifikatsiya toifasi – "raqamli kontent va raqamli xizmat" sifatida qarash maqsadga muvofiq.

Ikkinchidan, Fuqarolik kodeksining 1189–1190-moddalari umumiy jihatdan zamonaviy, ammo kvalifikatsiya noaniqligi tufayli raqamli shartnomalarda xarakterli ijro mezoni huquqiy aniqlikni ta'minlay olmaydi.

Uchinchidan, server joylashuvi mustaqil kollizion bog'lovchi bo'la olmaydi. Hal qiluvchi mezon tarafning faoliyat markazi bo'lishi lozim; bu UNCITRAL hujjatlaridagi yondashuvga mos keladi.

To'rtinchidan, iste'molchi ishtirokidagi transchegaraviy raqamli shartnomalarda kuchsiz tarafni himoya qiluvchi maxsus kollizion norma yo'qligi milliy qonunchilikdagi eng jiddiy bo'shliq hisoblanadi.

TAKLIF VA TAVSIYALAR

Tadqiqot natijalari asosida quyidagi takliflar ilgari surilishi maqsadga muvofiq deb hisoblanadi.

Birinchi taklif – Fuqarolik kodeksining xalqaro xususiy huquq bo'limiga "Raqamli kontent va raqamli xizmatlarni taqdim etish shartnomasiga qo'llaniladigan huquq" nomli yangi modda kiritish. Unda taraflar huquqni

tanlamagan holda raqamli kontentni taqdim etuvchi tarafning asosiy faoliyat joyi huquqi qo'llanishi belgilanishi lozim.

Ikkinchi taklif – iste'molchi shartnomalari uchun alohida kollizion norma kiritish. Unga ko'ra, huquq tanlash iste'molchini u odatda yashaydigan mamlakat huquqining imperativ normalari beradigan himoyadan mahrum qilmasligi kerak ("Rim I" Reglamentining 6-moddasi namunasida).

Uchinchi taklif – "Elektron tijorat to'g'risida"gi Qonunga axborot tizimi, server yoki domen nomining joylashuvi o'z-o'zidan tarafning faoliyat joyini belgilamasligi haqidagi qoidani kiritish.

To'rtinchi taklif – O'zbekistonning BMTning 2005-yilgi Elektron kommunikatsiyalar to'g'risidagi konvensiyasiga qo'shilish masalasini ko'rib chiqish, shuningdek Fuqarolik kodeksining yangi tahriri loyihasida mazkur takliflarni inobatga olish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasining Fuqarolik kodeksi (ikkinchi qism) (257-I, 1996-yil 29-avgust). <https://lex.uz>
2. O'zbekiston Respublikasining "Elektron tijorat to'g'risida"gi Qonuni (O'RQ-792, 2022-yil 29-sentabr).
3. O'zbekiston Respublikasining "Mualliflik huquqi va turdosh huquqlar to'g'risida"gi Qonuni (O'RQ-42, 2006-yil 20-iyul).
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktabrdagi PF-6079-son Farmoni ("Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida).
5. United Nations Convention on Contracts for the International Sale of Goods. Vienna, 1980.

6. UNCITRAL Model Law on Electronic Commerce with Guide to Enactment. New York: United Nations, 1996.

7. United Nations Convention on the Use of Electronic Communications in International Contracts. New York, 2005.

8. Hague Conference on Private International Law. (2015). Principles on Choice of Law in International Commercial Contracts. The Hague: HCCH.

9. Regulation (EC) No 593/2008 of the European Parliament and of the Council on the law applicable to contractual obligations (Rome I). Official Journal L 177, 4.7.2008.

10. Rustambekov, I. R. Xalqaro xususiy huquq: darslik. Toshkent: TDYU.

11. Rahmonqulov, X. R. Fuqarolik huquqi: darslik. Toshkent.

12. Svantesson, D. J. B. (2016). Private International Law and the Internet (3rd ed.). Alphen aan den Rijn: Kluwer Law International.